

דריג'את - תולדותיו של כפר פלאחים יחיד במינו בנגב / ד"ר שחר שילה

מבוא

ברחבי הנגב בישראל, מוכרים עשרות יישובים וכפרים בדווים. רובם המכריע חיים כיום ביישובי קבע, לאחר שבמהלך ראשית המאה ה-20, עם הקמתה של באר שבע בידי השלטון העות'מאני, סיימו תהליך מעבר מנוודות להתיישבות קבע בדרגות שונות של קביעות (בן דוד 1985). על רקע נוכחותם הבלתי מעורערת של הבדווים במרחבי הנגב הישראלי במהלך התקופה העות'מאנית (בן דוד 1985) בולט באופן מיוחד וחריג כפר אחד קטן, שאוכלוסייתו כולה שייכת למקור אחר. מדובר בפלאחים, שמקורם בכפר דורא שבדרום הר חברון. תושבים אלה חריגים מאד בנופי הנגב, ולמעשה מהווים כיום את הכפר הערבי היחיד ברחבי הנגב, שמקורותיו הפלאחים מוצהרים וידועים, וזאת בניגוד לעשרות כפרים וריכוזים בדווים, או בדווים למחצה. האוכלוסייה הבדווית בנגב, מונה כיום, על פי הערכות הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כ- 180,000 נפש, מהם כ- 60% חיים בעיירות המוכרות, וכ- 40% מתגוררים בכפרים וריכוזי אוכלוסייה, שאינם מוכרים על ידי המדינה ומוסדותיה (מרכז המידע והמחקר של הכנסת 2007). מאמר זה יציג את ייחודו של הכפר דריג'את, שאמנם קשור בטבורו להיסטוריה הבדואית בנגב, אך נבדל ממנה בשלושה תחומים מרכזיים:

- האופי ההתיישבותי הראשוני במקום (מערות מגורים בדומה להר חברון).
- המקור המובהק של תושביו.
- האופי החברתי כלכלי של הכפר, ודרך התנהלות התושבים מול שלטונות מדינת ישראל.

תמונה 1 - מבט אל הכפר דרום לצפון. על הכיפה קבר שיח מסעוד המשמש כנקודת עלייה לרגל

אופי ההתיישבות בכפר

הכפר דריג'את נמצא מעט צפונה ומערבה לתל ערד, בסמוך למחצבת הר דרגות. נקודת הציון של מרכז הכפר כיום, על פי מפה טופוגרפית בקנה מידה 1:50,000 הינה- 15725.57880. האתר הקדום, המוכר בשמו חורבת דרגות, מצוי לצד קבר קדוש מקומי, המשקיף על הכפר ממרומי שלוחה קטנה. נקודה זו נמצאת מעט צפונה ומזרחה בנקודת הציון- 15745.57915. למבקר נראה הכפר הציורי, השוכן בשיפוליו הנמוכים ביותר של דרום הר חברון, ככפר ערבי הררי ומודרני רגיל

ד"ר שחר שילה Ph.D. - ייעוץ ותכנון תיירותי, ליווי ותכנון אסטרטגיה שיווקית לאתרי תיירות

למדי, אך למעשה מדובר בכפר פלאחים ערבי יחיד במינו, השוכן למעשה בנגב. הכפר מצוי ברום 600 מטרים מעל לפני הים, למרגלות הר עמשא, המתנשא מעליו לגובה 859 מטרים מעל פני הים. ראשית ההתיישבות במקום החלה במערות מגורים חצובות, ששימשו את המשפחות החקלאיות לכל צורכיהן. כיום בנויים מעליהן בתי הכפר, השוכנים על סלעי משקע בני תקופת הסנון - 'חבורת הר הצופים' (מפה גיאולוגית 1: 250,000 – 1999).

סיור בכפר חושף את שלבי ההתפתחות הגיאוגרפיים שעדיין ניכרים במקום. ראשית נראות המערות החצובות בסלע, ששימשו את חמשת האחים, להם מייחסת המסורת המקומית את ייסוד הכפר בראשית הדרך (אבו חמאד יצחק 2008). מעליהן בנויים בתי אבן וטין עתיקים, שיצאו משימוש זה מכבר לפני עשרות שנים. בשלב הבא בנו תושבי המקום את בתיהם באבנים גדולות, תוך שימוש בטכניקת הבנייה היבשה, עם קירות עבים מאד, כפי שמוכר בכפרים הערביים של הר חברון. השלב המודרני האחרון, חדר לכפר מראשית שנות ה-90, וכיום ניתן לראות בכפר עשרות בתים בגוונים שונים של טיח צבעוני, כפי שמוכר ביישובים הקהילתיים ברחבי הארץ.

2

תמונה 2 - פתח מערת מגורים, מעליה שרידי בית הטין והאבן הפשוט, ומעליו מבנה מודרני

כל הבתים כמעט בנויים בשיפולי ההר, כשהם נושקים לאדמת הבקעה, תופעה המוכרת היטב מהכפר הערבי ההררי (גרוסמן 1994). אדמותיו של הכפר משתרעות על פני כ- 2,500 דונמים (אבו חמאד יצחק 2008), והן מצויות סביב ליישוב בעיקר כלפי דרום לעבר בקעת ערד עצמה. בתי הכפר אינם בנויים על קרקע חקלאית, אלא על הסלע הקשה, הסמוך לשולי הבקעה. צורת התיישבות זו, בשילוב עם מערות המגורים החצובות במקום, מאפיינת את אזור המוצא של תושבי הכפר, שהינם צאצאים למשפחות חקלאיות מדרום הר חברון.

על שום מה קרוי הכפר בשמו זה? בשלהי המאה ה-3 לספירה, סללו בנאי הקיסר הרומי דיוקלטיאנוס, את אחת הדרכים העתיקות, ששימשו כגשר בין המדבר והארץ הנושבת. דרך זו הייתה מוכרת בשמה הקדום 'דרך האבות', והיא חיברה בין בקעת באר שבע בדרום לבין יהודה וירושלים, ואף צפונה אל השומרון. עד לאותם ימים הלכו בתוואי המוכר, שלא היה סלול, אך על פי כל הכללים הנהוגים בתקופה הרומית, נסללה בתוואי זה דרך רומית חדשה בימיו של הבנאי הגדול דיוקלטיאנוס, כפי שנסללו בתקופה זו דרכים רומיות בינלאומיות (צפריר יורם). דרך זו אף

ד"ר שחר שילה Ph.D. - ייעוץ ותכנון תיירותי, ליווי ותכנון אסטרטגיה שיווקית לאתרי תיירות

מופיעה במפת פויטינגר המפורסמת, המתוארכת למאה ה-4 לספירה (חוקרים אחדים אף מתארכים את המפה למאה ה-2 לספירה). מירושלים הובילה הדרך הקדומה דרומה אל חברון, הלאה אל ממפסיס (Mampsis), היא ממשית של ימינו, ואל עבר מצד עין חצבה, אילת וארץ אדום (גיחון 1953). שרידיה של דרך קדומה ומרשימה זו נראים היטב בשטח, בקטע שבין הר עמשא לבקעת ערד.

בתחתית המעלה התלול, היורד מהר עמשא, נחצבו מדרגות, על מנת להתגבר על המתלול החרף. בסמוך למדרגות אלו, נחצבו לימים המערות הראשונות של מתיישבי הכפר דריג'את, ומכאן מקור השם להתיישבות כולה - דריג'את בערבית, פירושו מדרגות.

מקורותיהם של תושבי הכפר

אוכלוסיית הכפר דריג'את מונה כיום כתשע מאות וחמישים נפש, כולם בני משפחה אחת, ששמה הוא משפחת אבו חמאד. על פי ראיון מקיף שנערך עם מוכתאר הכפר - יצחק אבו חמאד (אוגוסט 2008), מתייחסת משפחת אבו חמאד אל צאצאי חמולת אבו דרהם. פירושו של השם בשפה הערבית, בעלי הממון, ואנו נעדיף את השימוש בשם - בעלי המאה. קבוצת משפחות גדולה זו ידועה מדרום הר חברון, ובעיקר מהכפר דורא. משפחות אבו דרהם מתייחסות אל מסורת של הגירה מעבר הירדן המזרחי אל הכפר דורא, ואל דרום הר חברון, אי שם באמצע המאה ה-18 (גרוסמן 1994). על פי עדויות שונות ייתכן ומקורם בגל ההגירה הערבי הגדול של ראשית התקופה העות'מאנית מעמקי חצי האי הערבי, אל עבר הירדן המזרחי. ללא כל ספק, ידועה חמולת אבו דרהם כיושבת בדרום הר חברון, למן המאה ה-18 ואילך (גרוסמן 1994). ענפיה של חמולה גדולה זו, השפיעו במישרין על הקמת מספר כפרי בת בדרום הר חברון, שיצאו מנפת הכפר דורא, ומהכפר בית עווא, וידועה מסורת הגירה והתיישבות מחדש של בני המשפחה בין כפרי דרום הר חברון, במהלך התקופה העות'מאנית (גרוסמן 1994). על פי אילן היוחסין המצוי בידי יצחק אבו חמאד, ועל פי מסורות דומות בהן מחזיקים שיחים ונכבדים של כפרים בדרום הר חברון (גרוסמן 1994) מתייחסת המשפחה כולה, אל אחד עשר אחים, שהיגרו במאה ה-18 מעבר הירדן המזרחי מערבה, והתיישבו בדרום הר חברון. פלג אבו חמאד עצמו, שבניו חיים כיום בכפר דריג'את, מתייחס לפי מסורת זו אל משפחת עוואדה, על שם אחד מאחד עשר האחים הקדומים. משפחה אחת מפלג זה, המונה חמישה אחים, היא זו שהגיעה אל חורבת דריג'את בשנות השישים של המאה ה-19. אלה הם המתיישבים הקדומים ביותר, אחריהם ניתן להתחקות, שחצבו את מערות המגורים הראשונות במקום (יצחק אבו חמאד 2008).

שלהי התקופה העות'מאנית היו הרי גורל בהיסטוריה של ארץ ישראל, ובמידה רבה ניתן לומר שתהפוכות רבות חלו במרחבים הנידחים של ארץ ישראל (בן אריה 1970). בעת הזו, החל העידן שלימים יהיה מוכר בשם העת החדשה בארץ ישראל כולה. תקופה סוערת זו, התעצמה עוד יותר עבור האוכלוסייה בדרום הר חברון, וברחבי הנגב כולו, כפי שניתן לראות מתיאוריהם של נוסעים בני הזמן ההוא (גרן, טריסטראם ואחרים). במהלך תקופה זו, מתועדות הגירות רבות מן הכפרים הותיקים יותר אל שטחים חדשים (גרוסמן 1994, בן דוד 1985) וכן מוכרת תופעה נוספת המתוארת כהגירה של פלאחים מדרום הר חברון אל המדבר. הפיכתם של הפלאחים למעין

בדווים נוודים, חסרי כתובת, אפשרה התחמקות מתשלום מיסים, וכן מהגיוס הכפוי לצבא התורכי (טריסטראם 1864).

תמונה 3 - גמלים בדואים על רקע אדמות הכפר דריג'את

את ראשית ההתיישבות בכפר דריג'את ניתן לשייך לשנות השישים, ואולי אף שנות השבעים של המאה ה-19, עת הגיע לאזור מחמד אבו חמאד, שהיה סוחר עשיר, והכיר היטב את הציר חברון - באר שבע. מחמד אבו חמאד יצא מהכפר דורא, והתעניין בהקמת מחסנים לסחורה על הציר בין באר שבע לחברון.

4

ככל הידוע מתיעוד קיים, בשנת 1890 רכש באר מים מאת בני שבט אבו רביע, אנשי מטה הטי'לאם הבדווים. תעודת המכר של באר זו הוצגה בפני על ידי יצחק אבו חמאד, והיא שוכנת בארכיון הכפר דריג'את בביתו. התעודה כתובה ערבית, וחתומה על ידי השלטון העות'מאני בשנת 1890. לצד תיעוד זה, יש לציין כי מצויות בידי אבו חמאד תעודות נוספות של רכישת קרקעות רבות באזור מידי הבדווים בני מטה הטי'לאם, וכן מצויות בידיו שפע קבלות תשלומי מיסים על הקרקעות מימי השלטון העות'מאני.

לתיעוד המצוי בידיו של יצחק אבו חמאד, יש גם אסמכתאות חיצוניות, של התיישבות בני המשפחה באדמות הכפר. במספר מפות עתיקות מהמאה ה-19, ניתן לראות את העדות ההיסטורית הראשונה לקיומו של הכפר דריג'את.

להלן מספר עדויות ראשוניות (והקדומות ביותר שניתן לבסס) לקיומו של כפר המערות המעניין:

- העדות הראשונה לקיומו של האתר במקומו הנוכחי, נכתבה בשנת 1868 על ידי החוקר הצרפתי הידוע ויקטור גרן, שסייר בארץ ישראל מספר פעמים במהלך המאה ה-19. סיור זה, מסוכם כולו בכרך 'תיאור ארץ יהודה', שיצא לאור בפאריס בשנת 1868, ובצמוד לו מפה המתארת את הסקר כולו. כך הוא מתאר את שראה – "ב-20 ביולי בשעה חמש בבוקר... ניגשתי לסקור אתר חורבות בשם דורג'את... זה שטח קטן של חורבות על ראש גבעה ועל צלעה. בכמה מערות מקצתן טבעיות ומקצתן מלאכותיות, מתגוררות עוד משפחות נוודים" (גרן 1868). במפת הסקר המצורפת לספרו – 'תיאור ארץ ישראל כרך שלישי', ניתן לזהות בבירור את הכפר דריג'את במקומו מערבה מתל ערד.

ד"ר שחר שילה Ph.D. - ייעוץ ותכנון תיירותי, ליווי ותכנון אסטרטגיה שיווקית לאתרי תיירות

- עדות נוספת מצויה במפה שפורסמה בלונדון על ידי סונדרס, בשנת - 1874, ובה מופיע האתר חרבת דוריגאת. מפה זו מופיעה בקובץ המפות הסרוקות של האוניברסיטה העברית בירושלים, תחת השם - Saunders, Trelawney
The Holy Land , London, [1874] , 2 sheets, 430x590 mm. each
 - מפה גרמנית נוספת משלהי המאה ה-19 מתעדת את האתר בשנת - 1876. מפה זו מופיעה בקובץ המפות הסרוקות של האוניברסיטה העברית בירושלים תחת השם - Petermann, A. Palaestina im Maassstabe von 1: 200,000, Gotha, 1876 - 328x404 mm.
 - היעדרו של הכפר, מדיווחיו ומפותיו של הנוסע המפורסם הנרי בייקר טריסטראם, שסייר באזור זה, וחקר אותו בשנים 1863-1864, יכולה להוביל אותנו להשערה, כי בימיו הכפר טרם היה קיים. טריסטראם, על פי תיאורו, סייר ממש בסמוך לדרך העולה מבאר שבע לחברון, זו אותה דרך המוכרת מימים ימימה, שלצידה הוקם לימים הכפר. טריסטראם שהה מספר ימים באזור זה, תוך שהוא ואנשיו מסיירים, צדים, ומתעדים מספר מפגשים עם תושבי הסביבה הקרובה (טריסטראם 1864).
- נראה אם כן, כי עדותו המוקדמת של ויקטור גרו, משנת 1868, היא הקדומה ביותר, והיא עולה בקנה אחד עם עדותו של יצחק אבו חמאד, אודות ההיסטוריה של ראשית הכפר.

ייחודו של הכפר דריג'את בתחום החברתי - כלכלי

על רקע כישלון הכלכלי - חברתי של העיירות הבדוויות בנגב (אבו סעד איסמעיל 2003). ניתן לתאר את הכפר דריג'את כסיפור הצלחה מקומי בכל קנה מידה. משך שנים רבות היה הכפר "אחד מיני עשרות כפרים בדווים בלתי מוכרים על ידי המדינה" (אבו חמאד יצחק 2008). להבנת תושבי הכפר, כריכתם יחד עם הבדווים במאבק זה, הזיקה למאבקם הפרטי לקידום כפרם, ולפיכך קמו ועשו מעשה. כל משפחה גדולה בכפר בחרה נציג מקרבה, ויחד הקימו ועד מייצג בן 13 משפחות. מעין מועצה מקומית של הכפר. לייצוג הועד נבחר יצחק אבו חמאד, שכיום מתפקד כלפי השלטונות כמוכתאר הכפר. שנים רבות ניהלו מאבק חוקי ולגיטימי בדרכים פוליטיות, ציבוריות ותקשורתיות, עד שהוכתר מאבקם בהצלחה. בסוף שנת 2004, זכה הכפר להיות מוכר במשרד הפנים, כחלק ממועצה אזורית חדשה שהוקמה בנגב, תחת השם מועצה אזורית אבו בסמה. אדמות הכפר הוכרו גם הן, על פי תעודות עות'מאניות רבות, שמחזיק יצחק אבו חמאד, וכך הוכנסו האדמות לתוכנית בניין כפר עם "קו כחול", כפי שמוכר בתוכניות משרד הפנים.

המאבק הארוך להכרה, שהשתרע על פני כמעט עשרים שנה, בא אל קיצו, והכפר זכה בהכרה רשמית. במהלך שנות המאבק, הצליחו התושבים להביא אל כפרם בית ספר, מרפאה של קופת חולים, תחנת טיפת חלב, סניף דואר ועוד. כעת על פי הערכת אנשי מועצת אבו בסמה, תיזדרשנה עוד מספר שנים, להבאת התשתיות החסרות אל הכפר, כפי שמקובל בכל יישוב מוכר אחר בארץ. מדובר בתשתיות יסוד, שעדיין אינן בנמצא בדריג'את כגון: כבישים ודרכים, רשת חשמל, מים זורמים, קווי טלפון וכו'...

תושבי הכפר מתפרנסים ממגוון רחב מאד של סוגי תעסוקה. אבטלה הינה מונח שאינו מוכר לבני הכפר, ולפיכך, לא ניתן למצוא גברים צעירים מובטלים, כיוון שהדבר נתפס כמבייש (אבו

חמאד ג'בר 2008). גם בין נשות הכפר יש שיעור גבוה מאד של לומדות ועובדות. לצד עובדה ייחודית זו, יש לציין את מספרם הגבוה של האקדמאים, שבין בני הכפר. רופאים, עורכי דין, רוקחים, רואי חשבון, מורי דרך ושפע של מורים ומורות. המחצבה הגדולה, המצויה לצד הכפר מספקת מקומות תעסוקה לכ- 15 עובדים בני הכפר (אבו חמאד נאסר 2008), וכן יצוין כי בתוך הכפר צמחו גם מספר חברות גדולות, העוסקות בתחבורה והובלה, והן מעסיקות עשרות עובדים בני המגזר הערבי והיהודי גם יחד. מצב תעסוקתי זה חריג, ובולט מאד בנגב, על רקע הנתונים הקשים של אבטלה גבוהה בעיירות הבדוויות (מבקר המדינה 2002). דגש משמעותי מאד נותנים בני הכפר לנושא החינוך, וכאן מקדישה כל משפחה את מירב מאמציה לאפשר לילדיה חינוך מלא, ולאחר מכן המשך ישיר גם לחינוך הגבוה. שיעור מסיימי התיכון בכפר גבוה במיוחד, ולמעשה כמעט כל בני הכפר מסיימים את לימודי התיכון עם 12 שנות לימוד (אבו חמאד ג'בר). לימודי נשים בקרב החברה הבדווית בנגב הינה תופעה חדשה לחלוטין, ועדיין נדירה למדי, מספר שנות החינוך הממוצע של נשים במגזר הבדווי, נמוך משמעותית מהנתון המקביל במגזר היהודי (אבו סעד איסמעיל 2003), בעוד שבדריגיאת, הדבר מוכר ומקובל זה זמן רב. ההשקעה בחינוך מתבטאת לא רק בדברון בני הכפר לצאת וללמוד, אלא בהעמדת כל האמצעים הכלכליים של המשפחה לטובת מטרה זו. בני הכפר אפילו אספו כסף מכל משפחה, על מנת לממן מכיסם הפרטי את המבנה הראשון של בית הספר, שקם במקום בראשית שנות התשעים של המאה ה-20. התוצאה הישירה של השקעה זו בחינוך, ושל מוסר העבודה הגבוה, הביאה את הכפר לשגשוג כלכלי, ולרמת חיים גבוהה, וזאת למרות חוסר בתשתיות בסיסיות.

במהלך השנים 5-2004, נבחר דריגיאת לניסוי חדשני ומיוחד מטעם משרד המשנה לראש הממשלה בראשות השר שמעון פרס. במסגרת תוכנית זו, חוברו 20 בתים ראשוניים בכפר, לרשת חשמל סולארית חדשנית. בסיור שנערך באוגוסט 2008 עם ג'בר אבו חמאד, מורה דרך החי בכפר, נבחנו תשתיות המגורים, ואופי פעילותן. כל הבתים בכפר היו עדיין מחוברים לבורות מים פרטיים, שחצבה כל משפחה לצד ביתה. המים לבורות אלה מובאים על ידי מכליות מים מברז של הכפר, המוצב ליד העיירה כסיפה. נושא הבאת המים לכפר, הינו סממן נוסף של הארגון החברתי המיוחד לתושבים במקום זה, שנבדל מאופי התארגנות שכניהם הבדווים. כאן ניכרת מידה של אחריות, והתארגנות חברתית לחיים משותפים (אבו חמאד ג'בר 2008). על פי כל בור מוצבת משאבה, המעלה את המים למיכלים גדולים על הגג, ומשם נהנה כל בית מרשת מים זורמים. בסיור נראו ברחבי הכפר גנרטורים גדולים, שכל אחד מהם מספק חשמל למספר משפחות, שבתיהן בנויים בסמוך זה לזה. כפי שצוין קודם לכן, חלק מבתי הכפר כבר נהנים מרשת החשמל הסולארית החדשה. את הכבישים והדרכים בתוך הכפר, סללו תושבים מקומיים, תוך כדי בניית בתיהם במתכונת מודרנית ובסטנדרט גבוה. לצד תשתיות אלו, הוקמו במהלך עשרים השנים האחרונות מספר מבני ציבור בסיסיים, כפי שתוארו קודם לכן, ובימים אלה מוקם בית ספר חדש ומרשים בתחתית הכפר (אבו חמאד יצחק 2008).

כיום בשנת 2013 כבר מחובר הכפר לתשתית הארצית של חברת החשמל ובתי הכפר מוארים בחשמל הרשת הארצית כבר מזה כשנה וחצי. לצד החשמל הגיע לדריגיאת בשנת 2011 גם קו המים, והתושבים חדלו מהבאת מים במכליות לבורות המים של בתי הכפר. חיבור התשתיות בשנתיים האחרונות הינו חלק מסממני ההכרה שחלה משנת 2004.

החל משנת 2005, התפתחה בדריג'את גם תיירות מקומית יפה ומעניינת, הנשענת על הייחוד המסורתי הפלאחי, על הביקור במערות המגורים, ועל האוכל האותנטי המוגש למבקרים במקום. שבעה צעירים מבני הכפר יצאו ללימודי קורס מורי דרך מוסמכים מטעם משרד התיירות, וכיום עוסקים חלקם בענף התיירות כמורי דרך ונהגי תיירות מקצועיים. התמקצעות זו בעולם התיירות, שדרגה מאד את הענף ואת האירוח הניתן במקום. כיום ניתן לסייר עם בני הכפר, וליהנות מרמת הדרכה גבוהה, לצד שירותי תיירות נוחים וטובים.

7

תמונה 6 - ייצור הלבנה בשיטות מסורתיות. אחת התחנות המעניינות בסיור התיירותי במקום

סיכום -

סיפורו המיוחד של הכפר דריג'את מעורר עניין רב ללא ספק, וזאת בשל ייחודו על רקע הכפרים והעיירות הבדווים של הנגב. תושבי הכפר מכניסי האורחים, יצרו מודל חברתי של אחריות ומעורבות, שאינו מאפיין את הנגב כלל ועיקר. תודות לחריצותם של התושבים, משגשג הכפר מבחינה כלכלית, ובשל פעילותם ומאבקם אף זכה בשנת 2004 בהכרה רשמית של המדינה. מייסדי הכפר הנמנים על חמולת אבו דרהם, הגיעו למקום בסוף המאה ה-19, וחצבו את מערות המגורים הראשונות, כפי שהכירו מכפרי אבותיהם בהר חברון. לימים שינה הכפר את אופיו החקלאי, והפך למעין ישוב קהילתי, שתושביו מתפרנסים ממקורות חוץ, ומצליחים מאד בעסקיהם. כיום עוסקים מספר תושבים בכפר בשימור המורשת והמסורת החקלאית, המשלבת מגורים במערות, גידול מקנה וצאן לחלב וגבינות, וזאת לצד המשך המסורת המסחרית - כלכלית של דור המייסדים. בית הספר החדש והמרשים, הנראה כיום בכניסה לכפר, מסמל במידה רבה את אופי התושבים, ואת שאיפתם לחינוך והשכלה טובים לילדיהם.

כל החולפים בכביש מספר 31 שבין להבים לערד, מוזמנים על ידי תושבי הכפר הציורי לביקור מרתק, שבו ניתן ללמוד על עברו של המקום, ולהתרשם מגישה אחראית ובוגרת של מיעוט, השואף להשתלב בחברה הישראלית באופן חיובי, תוך הכרה במציאות המורכבת של ימינו.

ד"ר שחר שילה Ph.D. - ייעוץ ותכנון תיירותי, ליווי ותכנון אסטרטגיה שיווקית לאתרי תיירות

תמונות - טל גליק

ביבליוגרפיה

1. אבו חמאד ג'בר (אוגוסט 2008). סיור מקצועי עם מורה דרך ויזם תיירות, שנערך בכפר דריג'את.
 2. אבו חמאד, יצחק (אוגוסט 2008). **ריאיון אישי** שנערך עימו בהיותו מוכתאר הכפר בדריג'את.
 3. אבו סעד, אסמעיל (2003). **העיירות הבדואיות בישראל בתחילת המאה ה-21**. מתוך אתר האינטרנט - www.sikkuy.org.il/2003/beduim-2003.html
 4. בן אריה, יהושע (1970). **ארץ ישראל במאה הי"ט, גילוייה מחדש**. החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים כרטא.
 5. בן דוד, יוסף (1985) "הבדווים בנגב 1900-1960". בתוך הספר - **ישוב הנגב 1900-1960**, עורך ד"ר מרדכי נאור, עידן מספר 6. ירושלים.
 6. גיחון, מרדכי (תשי"ד). "הלימס הארץ ישראלית בתקופת דיוקלטיאנוס". בתוך הספר - **אילת, הכינוס הארצי השמונה עשר לידיעת הארץ**, ירושלים. עמ' 86-99.
 7. גרוסמן, דוד (תשנ"ד) **הכפר הערבי ובנותיו – תהליכים בישוב הערבי בארץ ישראל בתקופה העות'מאנית**. ירושלים, יד יצחק בן צבי.
 8. גרן, ויקטור (1968). **תיאור ארץ ישראל כרך שלישי יהודה (ג')**. תרגם מצרפתית חיים בן עמרם (התרגום לפי מהדורת פאריס 1868). ירושלים, יד יצחק בן צבי.
 9. דו"ח מבקר המדינה מספר 52 ב' (2002). ירושלים משרד מבקר המדינה. עמ' 95-115.
 10. טריסטראם, הנרי בייקר (1864). **מסע בארץ ישראל לחקר חיי הארץ וטבעה, יומן - 1863**. תרגם חיים בן עמרם. ירושלים. מוסד ביאליק. פרק 16 עמ' 281.
 11. לוי, שלי (2007). **נתונים על הבדואים בשוק העבודה בישראל**. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ירושלים.
 12. צפריר, יורם (אין שנת הוצאה). "בעיות הביטחון של ספר המדבר בתקופה הביזנטית", **הבדווים, רשימות ומאמרים**. מדרשת שדה בוקר.
 13. אתר המפות של האוניברסיטה העברית - www.jnul.huji.ac.il/dl/maps/pal/html
- Petermann A. Palestina im Maasstabe von 1: 200,000. Gotha Justus Perthes 1876
 - Saunders, Trelawney. The holy land Trely. Saunders, Geogr. Stanford's Geographical Estabt. London. 1874. from Smith William, ancient atlas 1874